

Олександр БОРОНЬ

**ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ
ПРОЗИ ШЕВЧЕНКА
(СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ)**

У статті запропоновано узагальнену характеристику художніх особливостей повістей Шевченка, відзначено окремі типологічні аналогії з творами російської та західноєвропейських літератур, наголошено на відмінностях його прози від більшості зразків російської повісті 1830 - 1840-х рр.

Ключові слова: типологічні відношення, композиція, сюжет, ремінісценція, алюзія, жанр.

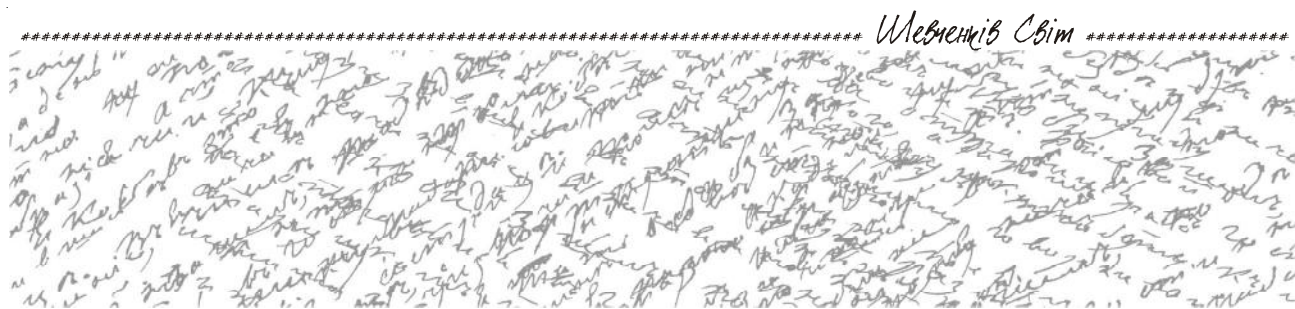
Значну частину літературної спадщини письменника складають прозові твори: повісті та Щоденник, писані російською мовою, до них тяжіють передмова до поеми "Гайдамаки" у першому виданні 1841 р., звернення "Панове субскрибенти!", передмова 1847 р. до нездійсненого видання "Кобзаря", статті, епістолярій. Роботі над повістями передував план так і не написаного твору "Из ничего почти барин" (1847 - 1850) - перша відома прозова спроба Шевченка. Сам письменник, імовірно, дещо перебільшуючи, стверджував, що на засланні написав "десятків коло двох" "руських повістей" (лист до П. Куліша від 26 січня 1858 р.). Нині з них відомі дев'ять: "Наймичка", "Варнак", "Княгиня", "Музыкант", "Несчастный", "Капитанша", "Близнецы", "Художник", "Прогулка с удовольствием и не без морали", - створені орієнтовно протягом 1852 - лютого 1858 рр. Втрачена "Повесть о безродном Петрусе", про яку серед інших згадано в оголошенні про продаж рукописів усіх повістей у журналі

"Основа" (1862. № 3. С. 142 - 143). Загалом розгляд відомих хронологічних відомостей щодо появи повістей, якщо взяти за точку відліку 28 листопада 1854 р. (початок роботи над "Музыкантом"), схиляє до думки, що навряд чи їх було значно більше, оскільки письменник не мав звички одночасно працювати над кількома творами. Брак достовірних даних про період 1850 - кінець 1854 рр. (протягом 1852 - 1853 постали перші три відомі повісті) не дає змоги зробити однозначні підрахунки. Початок систематичної роботи над російськомовними повістями умовно можна пов'язати з вимушеним припиненням на сім років поетичної творчості після фатального арешту у квітні 1850 р. за доносом М. Ісаєва та переведення до Новопетровського укріплення спершу під суворіший нагляд і контроль, що згодом істотно послабився завдяки гуманному ставленню комендантів фортеці А. Маєвського, а потім І. Ускова. Слід враховувати також часовий проміжок 28 травня - 6 - 7 вересня 1851 р., коли рядовий Шевченко перебував у складі Каратауської експедиції, що виключає можливість занять прозою. Лише морально оговтавшись, вже маючи необхідні елементарні умови для праці, письменник здатен компенсувати відсутність поетичної творчості зверненням до повістярства, що давало йому серед іншого й вагому психологічну насолоду та розраду. На користь такої думки свідчать і відомі конспіративні дати в автографах "Наймички" ("25 февраля 1844 Переяслов") та "Варнака" ("1845 года Киев"), покликані відвести підозри в порушенні заборони "писати й малювати". Дві повісті ("Княгиня", "Прогулка с удовольствием и не без морали") Шевченко підписав промовисто-іронічним псевдонімом Кобзар Дармограй, від імені якого - також із цензурних міркувань - листувався з друзями у справі їх публікації. Крім них, він готував до друку "Варнака", - всі ці повісті збереглися у викінченому вигляді, робота над рештою, про яку немає жодних згадок у листуванні митця, припинилася на стадії первісних чорнових варіантів, внаслідок чого ці тексти рясніють повторами окремих слів, численними закресленнями та виправленнями, не уніфіковано імена персонажів, не позначено деякі географічні пункти тощо. Публікаторам доводиться вирішувати ці проблеми, спираючись на сучасні текстологічні принципи.

Після критичної оцінки С. Аксаковим другої частини "Прогулки..." в листі до Шевченка від 19 червня 1858 р. письменник припинив спроби публікувати повісті й більше ніколи не повертався до прозової творчості. Після його смерті автографи потрапили в розпорядження М. Лазаревського, який подав в "Основі" (1862. № 3) оголошення про їх розпродаж на користь спадкоємців поета (без права публікації). Дальша доля рукописів достеменно не відома, очевидно, їх придбав М. Костомаров, в архіві якого вони й збереглися. Із його вступною статтею 1881 р., через чверть століття після написання, в "Историческом вестнике" опубліковано повість "Несчастный". Згодом з'являються друком інші повісті: уривки з "Прогулки..." та повість "Музыкант" в київській газеті "Труд" (1881 р. та 1882 р. відповідно). 1884 р. з ініціативи В. Беренштама журнал "Киевская старина" розпочинає систематичну публікацію повістей: "Княгиня" (1884), "Варнак", "Наймичка", "Близнецы" (всі - 1886), "Художник", "Капитанша", повністю "Прогулка...", "Музыкант" (всі - 1887). Редакція часопису 1886 р. збрала російськомовні твори Шевченка і видала їх спершу в журналі, а згодом окремим виданням - "Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченка, писанные на русском

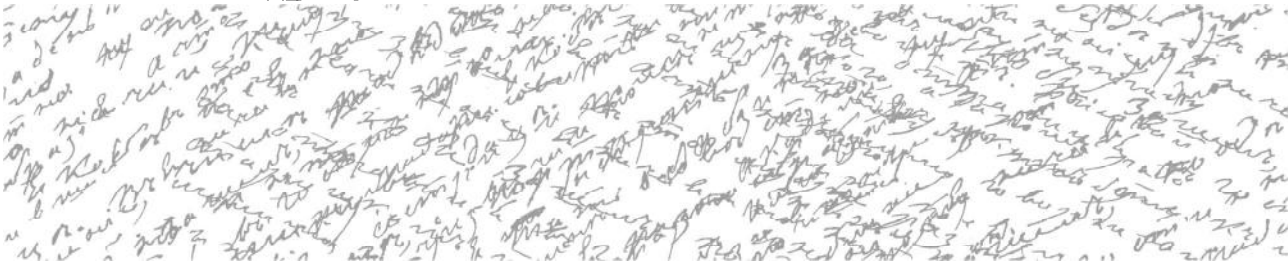
Шевченків Світ

языке" (К., 1888). Тексти повістей у публікації "Киевской старины" містили багато довільних редакційних та цензурних змін, вилучень, дописувань тощо. За цим недосконалим вид. тривалий час Шевченкові твори перекладалися українською, зокрема О. Кониським (надруковані у львів. журналах "Правда", "Зоря" та окремо). Лише 1924 автографи потрапили до ІЛ, де зберігаються і нині. Перша наукова публікація повістей здійснена 1939 (Шевченко Т. Повна збірка творів: У 5 т. Т. 3 - 4). (Докл. див.: [9, 9 - 64]).

Звернення до прози російською мовою могло бути зумовлене цілим комплексом причин і творчих спонук: невпевненість у своїй спроможності як поета після тривалої перерви; прагнення розширити власні творчі можливості; нерозробленість прозової української літературної мови; тривала відсутність рідномовної практики, необхідної для праці над епічним твором; прагнення вплинути на літ. ситуацію; відсутність українських журналів; бажання побачити свій доробок опублікованим, що накладало істотні обмеження не тільки на вибір мови, але й проблематику твору; зрештою, в останню чергу - матеріальна винагорода, актуальна для митця в умовах заслання. Ю. Барабаш із цього приводу зауважує: "...рідною російська мова, звичайно, для нього не стала, та й не могла стати, у його російськомовних текстах (якщо навіть не чіпати питання про українізми) немає й малої частки тієї вродженої питомості, природної свободи, часом і тієї трохи зухвалої розкутості, котра є приступною і дозволеною лишень тоді, коли ти в цій мові достеменно "свій", немає глибини й багатозначності слова, багатства його конотативних сенсів і нюансів, концептивного поєднання різних лексичних та стильових шарів, гри тексту й підтексту - всього того, чим сильна й приваблива Шевченкова поезія, писана українською. Хоч би що там говорили, у стихії російської мови Шевченко не почувався достатньо комфортно..." [3, 243 - 244]. У всякому разі це не стихійне, а усвідомлене рішення письменника, який, окрім того, прагнув удосконалити власні знання з російської: так, йому навіть вдалося відтворити російське просторічне та діалектне мовлення у повісті "Несчастный", тоді як застосування українізмів у інших повістях загалом відповідало художнім завданням прози, покликаної, за задумом Шевченка, ширити відомості про українську культуру, побут, спосіб життя, прикметні національні риси характеру тощо.

За проблемно-тематичним змістом повісті охоплюють вузлові для Шевченка питання наслідків кріпацтва ("Варнак", "Княгиня", тією чи іншою мірою решта повістей), зокрема драматичної долі кріпосного митця ("Музыкант", "Художник"), кріпосного інтелігента ("Варнак"), покритки ("Наймичка", "Капитанша", частково "Близнецы"), значення освіти, середовища та родинного виховання для становлення особистості ("Близнецы", "Несчастный", "Прогулка..." та ін.) тощо. (Див. докл.: [9, 65 - 145]). У баченні суспільних питань, що хвилювали Шевченка, доволі традиційних для російської літератури 1840-х, прозаїк виявив художню сміливість, запропонувавши суспільний ідеал, зіпертий на народні традиції, виховання та хutorне господарювання ("Прогулка..."). В інших випадках його сюжети імпонують читачеві непідробною щирістю і відвертістю в зображенні непривабливих картин кріпосного життя, на яких вирішальною мірою позначився особистий гіркий досвід автора.

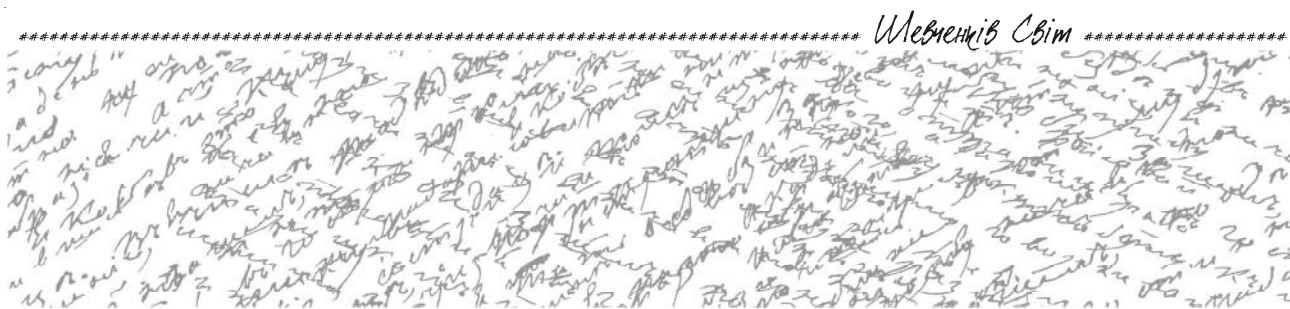

Спершу проза Шевченка органічно взаємодіє з поезією - він використовує досвід, набутий під час роботи над ліро-епічними творами - поемами "Наймичка", "Варнак", "Княжна", створюючи однойменні повісті та "Княгиню". Сюжети повістей нетотожні поетичним творам: вони зазнали численних трансформацій, збагатилися необхідними епічними подробицями та деталями, численними позафабульними відступами, подекуди збільшилася кількість персонажів, зміщено ідейно-тематичні акценти тощо. (Див. докл.: [24], [16], [17], [8] та ін.).

Проза Шевченка постала в динаміці розвитку всієї української прози (як українсько-, так і російськомовної) 1-ї пол. 19 ст. Вона хронологічно передує творчості Марка Вовчка і водночас своєрідно продовжує традиції Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, раннього П. Куліша, які різною мірою писали обома мовами. Шевченко, не маючи під рукою творів Квітки, подумки звертався до його літературного досвіду, оскільки постав перед проблемою творення української прози, дарма що російською мовою; але в будь-якому разі фактом залишається природна приналежність російськомовної прози Шевченка саме до контексту вітчизняного, хоч певною мірою також і російського (годі це заперечити) письменства. Авторитетним орієнтиром тут для нього були не значно досконаліші прозові спроби, скажімо, О. Пушкіна чи інших, менш вдатних російських авторів, до яких він не мав особливого пієтету (згадати лише шпильки на адресу О. Бестужева-Марлінського), а творчість Г. Квітки-Основ'яненка - співвітчизника, близького за мистецькими настановами, людини, яка належала до зовсім іншої епохи, однак започаткувала - і Шевченко був свідомий цього - новий етап у розвитку української прози, після забутих на той час традицій оповідної літератури 18 ст., зокрема житійної, паломницької, історично-мемуарної тощо. (Див. докл.: [1, 89 - 93]). Загалом же повісті Шевченка помітно взоровані на художні принципи і наративні прийоми М. Гоголя, головню його "Мертві душі", та органічно продовжують національні традиції розповідних жанрів. (Див. докл.: [12, 90 - 111]).

Умови створення повістей - майже повна ізоляція від літературного і громадського життя - наклали своєрідний відбиток на прозу Шевченка. Його повісті - витвір пам'яті митця, який міг спиратися лише на свої спогади про минуле життя і прочитані твори та, меншою мірою, - на реальні враження від казарменного буття й пустельної природи Казахстану. Шевченко, як правило, звертався до добре відомих йому фактів, автобіографічних моментів, більшість персонажів мають прототипів і/або літературних попередників. Письменник назагал творчо контамінував життєві події та характери, вигадка зведена до мінімуму. Шевченко-прозаїк не майстер конструювання складних сюжетів - доволі поширене у світовому письменстві явище: такими є В. Шекспір, М. Гоголь, І. Котляревський та низка ін. Достатньо було невибагливої життєвої історії, що під його пером перетворювалася в розлогу оповідь, насичену екскурсами в нац. історію, публіцистичними відступами, ліричним спогадами тощо.

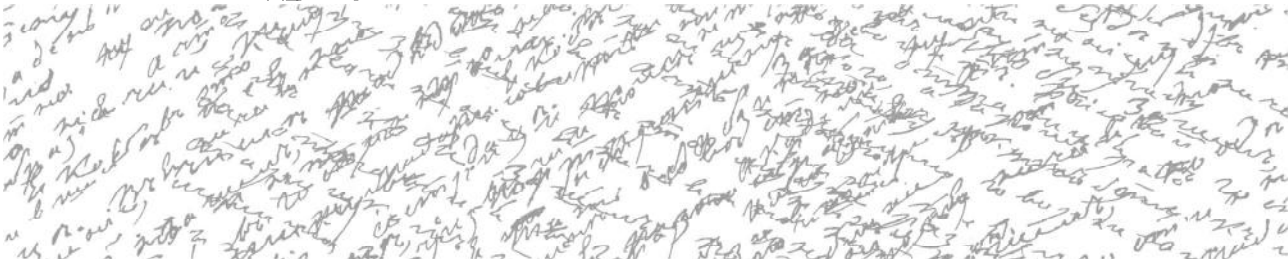
Водночас Шевченкова проза живилася не тільки картинками дійсності, почутими й спостереженими історіями, а й значною мірою літературними джерелами, про більшість із яких можна нині говорити лише гіпотетично, радше як про типологічні паралелі. Л. Кодацька, приміром, зауважила збіги в зображенні головного героя, особливостях композиції, зрештою, схожість сюжету повістей "Варнак" Шевченка і "Старець" ("Нищий", 1826) М. Загоскіна, аналогічність побудови вступу в

"Оповіданнях російського солдата" ("Рассказы русского солдата", 1833) М. Полевого та "Наймички" [9; 233, 232]. Порівняймо також, наприклад, розповідь солдата з роману М. Загоскіна "Рославлев, або Росіяни в 1812 році" (1831): "...ходили в поход и в Немерию. То-то сытная земля и народ ласковый! Поразговоришься с хозяином, так все даст. Бывало, войдешь в избу: "Ну здравствуй, камарад!" Он заговорит по-своему; ты скажешь: "Добре, добре!" - а там и спрочишь: бруту, биру, того, другого; станет отнекиваться, так закричишь: "Капут!" Вот он тотчас и заговорит: "Русишь гут!", а ты скажешь: "Немец гут!" - дело дойдет до шнапсу, и пошли пировать. Захотелось выпить по другой, так покажешь на рюмку да скажешь: "Нох!" - ан глядишь: тебе и подают другую; ведь язык-то их не мудрен, братец!" (для коректного порівняння стилістики цитату не перекладаємо) [5, 147]. Цей фрагмент нагадує аналогічну "обізнаність" з іноземними мовами шевченківського Якіма Тумана ("Капитанша"): "- Как же ты разговаривал с французами? - По-французки, - отвечал он, не запинаясь, и, немного погодя, продолжал: - Я и по-французкому, и по-немецкому умею. <...> Я, сказавши правду, по-всякому умею, - прибавил он самодовольно. Например, стоимо мы лагерем-таки под самым Парижем. Тут и пруссак, тут и цысарець, и англичанин, як той рак червоный, и синепольый швед. <...> От вони гуляють по лагерю та меж собою по-своему розмовляють. "От, - говорят, - дасть Бог, завтра вступимо в Париж, а там, камрад, и махен вейн, и закусымо, камрад, и мамзельхен либер, и всего вволю". А я хожу собі меж ними, ус покручу да думаю: "Не хвалитесь, камрады, побачым, що з того буде!" [27, 297]. Низка названих та неназваних збігів може пояснюватися типологічною подібністю, поширеністю змальованих явищ та характерів. Однак важливішим у цьому разі є факт спорідненості художніх засобів, нарративних прийомів, структурних принципів повістей Шевченка і творів російських прозаїків 1820 - 30-х.

У цілому Шевченкова проза засвідчує певну тематичну відмінність від більшості повістей названого періоду та й пізнішого часу - літератури 1840-х, в якій домінували жанри фантастичної, історичної та світської повісті [4, 8], жоден із яких не знайшов реалізації у творчості українського письменника; натомість ближчою для нього була повість етологічна. Варто порівняти дві повісті на одну тему - Шевченкового "Музыканта" та "Іменини" (1835) М. Павлова: в обох ідеться про кріпосного митця, проте художнє бачення життєвої історії в письменників цілком відмінне. У російського прозаїка переважає солодкава сентиментальність, твір завершується мелодраматичною розв'язкою, увагу прикуто до любовної інтриги: Олександра не дотримала клятви вірності, даної музикантові, коли їй було 16 років і вона не знала про його кріпацький стан. Стиль повісті - риторично-патетичний, манірно-вибагливий, що не притаманне Шевченкові, в полі зору якого не любовна драма, а страждання талановитого митця в неволі. Натомість Павлов істотно переважає Шевченка майстерністю в побудові сюжету, всі частини його твору підпорядковані загальному задуму, несподіваній розв'язці - цьому слугує також і обрамлення вставної повісті, портретні характеристики тощо; такої взаємозумовленості частин найчастіше не знайдемо в Шевченка. Втім, сучасного читача не полишає враження штучності, афектації "Іменин", якої немає в Шевченкових повістях, іноді не позбавлених, однак, елементів мелодраматизму ("Варнак").

Інший приклад із поточної російської прози 1840-х - "Родичі" (1847) І. Панаєва, в якій зауважується дослідниками антикріпосницька тенденція якщо й присутня, то аж надто завуальовано, з огляду, очевидно, на цензуру. Цей твір, як і десятки інших повістей згаданого періоду, за ідейно-тематичним змістом мають мало спільного з прозою Шевченка: у них мовиться переважно про представників дворянства, зрідка міщан, їхні любовні переживання та приватновласницьку боротьбу за спадок тощо. Шевченко-прозаїк співчутливо-замилувано звертається до людей із народу, контрастним тлом для них слугують військові, поміщики і т. п. Цей демократизм споріднює його з Квіткою, який одним із перших вивів на передній план селянина. Приміром, навряд чи Шевченка міг зацікавити образ старої дівки княжни Мімі, наслідком пліткування якої стали безглузда смерть молодого офіцера на дуелі, а згодом - і обреханої баронеси (В. Одоєвський "Княжна Мімі", 1834). Ці та схожі колізії світського життя мало цікавили українського митця, його твори демонструють якісно інший, аніж у російських романтичних повістях, ідейно-тематичні обшири, що, однак, не виключає численних перегуків між ними. Жанр світської повісті був надзвичайно популярним у російській літературі 1830 - 40-х, певну данину віддав йому і Є. Гребінка. Не відзначаючись загалом художньою досконалістю, Шевченкова проза натомість приваблює народністю змісту, українською забарвленістю, українським світовідчуттям, що виявилось як у доборі фабульних ситуацій, так і в змалюванні персонажів, психологічною неповторністю "образу автора".

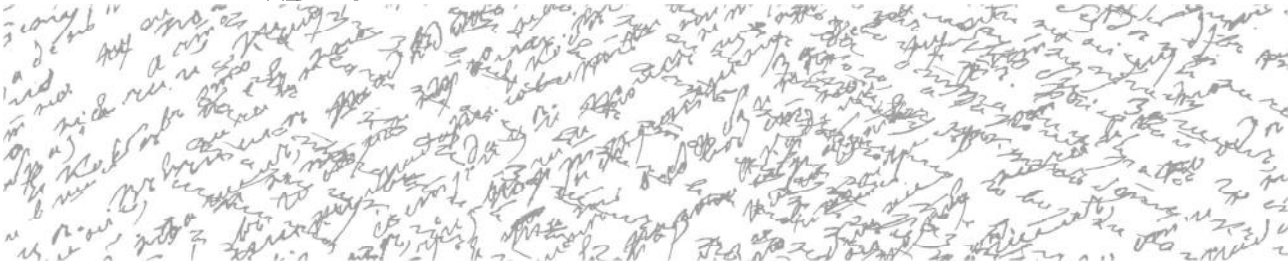
На повістях певною мірою позначився і досвід західноєвропейських письменників, без сумніву, відомих Шевченкові, що, крім самих творів, засвідчують його Щоденник та листування. До них належать О. Голдсміт, Ч. Діккенс, В. Скотт, до якого письменник ставився з особливим пієтетом, та ціла низка інших митців. Скажімо, повість "Варнак", крім того, що споріднена з відповідними творами О. Сомова, В. Наріжного, Г. Квітки, типологічно, а часом і генетично вписується в європейську літературну традицію зображення "шляхетного розбійника", представлену Х.-А. Вульпіусом ("Рінальдо Рінальдіні, розбійницький отаман"), В. Скоттом ("Роб Рой") та ін.

У повістях Шевченка втілилися характерні для повісті як особливого різновиду епосу риси: аморфність побудови, на відміну від роману, хронологічне нанизання епізодів, значна питома вага позафабульних відступів, настроєвість, - все те, що властиве значній кількості зразків повістєвого жанру в російській літературі 1-ої пол. 19 ст. Дослідниця теорії жанрів наводить поширену в літературознавстві думку про те, що у 19 ст. в російському письменстві спостерігається атрофія жанрів, точніше сказати, їх дифузія, розмитість [25, 5]. У 1830 - 40-х епічні жанрові різновиди охопила докорінна перебудова після переструктурування ліричних жанрів. Ці процеси значною мірою торкнулися й повісті, котра набула особливого поширення й популярності серед письменників і читачів, чим не в останню чергу зумовлене й тематичне її розмаїття; однак це ускладнило жанрову диференціацію повістєвих творів. Серед істориків російської літератури немає однастайності у виокремленні тематичних різновидів повісті другої третини 19 ст.: часто такий поділ здійснюється на різній логічній основі, що унеможлиблює його застосування до конкретного літ. матеріалу.

***** Шевченко в Світі *****
 This block contains a decorative footer with the text "Шевченко в Світі" (Shvchenko in the World) centered between two lines of asterisks. Below the text is a large, dense, and somewhat illegible image of handwritten text in cursive script, likely a reproduction of a manuscript or a calligraphic artwork.

Хронологічний ряд повістей унаочнює складні пошуки письменником адекватних художньому задумові розповідних форм, помітно ускладнених уведенням оповідачів ("Варнак", "Капітанша", "Художник" та ін.), застосуванням епістолярної форми, подорожніх нотаток, безпосередніх звернень до читача тощо. У пізніших повістях Шевченко ставив перед собою комплексні завдання: змодельювати переконливих позитивних персонажів, підважити уявлення про благополуччя у сфері освіти, зокрема військової, зрештою, втілити власне бачення сучасного виховання, суспільного ідеалу загалом. Таким чином, безперечною є нелінійна еволюція Шевченка-прозаїка - від написаної на сюжет однойменної поеми повісті "Наймичка" до продуманої композиційної цілості "Художника" та "Прогулки с удовольствием и не без морали". Крім того, логіка конструювання художнього світу його прози не завжди очевидна й прозора для пересічного читача: подекуди вона вимагає декодування численних алюзій, ремінісценцій, "згорнутих цитат", прямих відсилань до інших літературних творів, що передбачає певний рівень ерудиції та підготовки реципієнта.

Названі особливості дають змогу означити Шевченкові повісті як більшою мірою належні до романтизму, який, у свою чергу, успадкував від сентименталізму звернення до традиційних для цього стильового напрямку жанрів: епістолярного, подорожі, дидактичної повісті, істотно трансформованих та переосмислених у межах романтизму [4, 6]. Шевченко культивував комбінування названих жанрових форм в одному творі, досягаючи різноманітності нарації, утримання уваги читача. Романтики часто зверталися до проблеми виховання, освіти, змушували замислитися над значенням родини і середовища у формуванні особистості (О. Бестужев-Марлінський, В. Одоєвський, М. Павлов) [4, 8]. Така проблематика поширена в більшості Шевченкових повістей. Ще однією особливістю, що споріднює їх із романтизмом, є непоодинокі автобіографічні персонажі [10, 277], які в Шевченка виступають носіями авторських ідей та переживань, виконуючи подекуди автосихотерапевтичну функцію. Зокрема, у "Варнаку" спостерігаємо "майже неодмінну рису романтичної повісті - сповідь центрального персонажа" [15, 245], тому, зважаючи на аргументований аналіз Є. Нахліка [21, 168 - 175], його можна визнати симптоматичним зразком романтичної повісті. Типовим романтичним героєм повістей був також митець у широкому розумінні слова. Як звертають увагу дослідники жанру російської повісті, "романтики одними з перших звернулися до долі кріпосного інтелігента, вихідця з селянського середовища, який став художником, артистом, ученим" [7, 102]. Повісті про мистецтво та художників навіть склали окрему тематичну групу в літературі цього періоду [7, 105]. Крім "Варнака", на цій підставі та низці інших ознак до романтичної літератури з певною обережністю можна зарахувати повісті "Музыкант" і "Художник". Водночас важко визнати всі Шевченкові повісті цілком приналежними до романтизму, враховуючи, що розквіт російської романтичної прози припав на 1820 - 30-ті (творчість О. Бестужева-Марлінського, Ф. Глинки, О. Сомова, А. Погорельського, М. Погодіна, В. Одоєвського, М. Павлова, М. Полевого, М. Загоскіна, О. Вельмана та ін.), а низка характеристичних особливостей цього стильового напрямку відсутні в Шевченковій прозі. Наприклад, Шевченкові не притаманні перестановки частин твору в дусі Л. Стерна, незавершеність загалом,

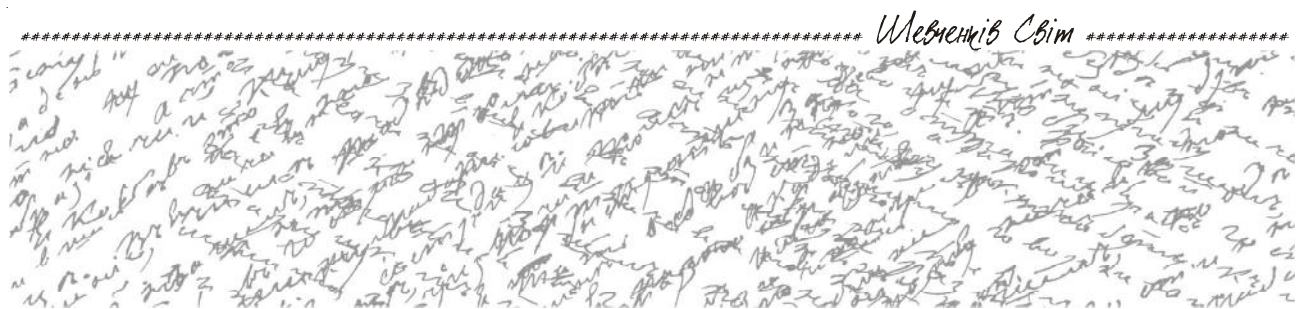

- прийоми, улюблені романтиками і часто використовувані російськими прозаїками.

Низка стильових прикмет споріднюють прозу Шевченка із просвітницьким реалізмом (раціоналізмом), адже просвітницькі ідеї незрідка висловлювалися у формах преромантизму і романтизму [14, 357]. Властиві письменникові дидактизм, морально-етичні настанови, чіткий поділ персонажів на дві антагоністичні групи, не настільки, однак, прямолінійно, як у низці творів Г. Квітки ("Добре роби, добре й буде", "Щира любов" та ін.), дають вагомий підстави для такої кваліфікації його повістей. Небезпідставно деякі дослідники вважають, що повісті "Близнець" та "Художник" просякнуті просвітницькими тенденціями створення ідеального героя, пропаганди просвіти, знань, любові й поваги до чесної праці і т. д. (див. докл.: [6]). Суто просвітницьким за генезою є художній експеримент Шевченка в повістях "Близнець", "Несчастный" та меншою мірою - "Музыкант", коли йдеться про відмінність у характерах Лізи та Наташі залежно від середовища, в якому вони опинилися. У першій із названих повістей Шевченко, сказати б, у чистому вигляді продемонстрував вирішальну роль у становленні особистості не тільки родинного виховання, але й дальшої освіти, належного оточення, фахових інтересів, абстрагувавшись від проблем спадковості (не обійдених увагою, приміром, в "Несчастном") та соціальних факторів.

Інші літературознавці слушно зараховують прозу Шевченка, зокрема "Варнака", до перехідного від романтизму до реалізму стилю бідермаєр (див.: [26], [19], [20]). В. Смілянська пропонує розглядати прозу Шевченка як синтез сентиментально-романтичного та реалістичного стилів [23, 244]. У прозі письменник сповідував ті ж стильові принципи, що й у поезії, тобто в ранніх повістях переважають романтичні тенденції (з абсорбованими елементами сентименталізму, зокрема розлитий у прозі характерний Шевченків ліризм), однак неможливо заперечити просвітницькі настанови багатьох повістей, як і опосередкованого впливу на них "натуральної школи", що особливо позначився, гадаємо, на "Несчастном", де у відповідному ключі відтворено міське дно Петербурга. Таким чином, повістям властивий стильовий синкретизм, характерний для української прози перших десятиліть 19 ст. загалом, тому виокремити ті чи інші ознаки певного стильового напрямку можна лише умовно, враховуючи контекст не тільки цілого твору, але й усього прозового доробку письменника.

Перші відгуки на Шевченкову прозу були неприхильні. Так, П. Куліш у листі від 1 лютого 1858 полемічно писав Шевченкові: "Про московські ж повісті скажу, що зневажиш ти їми себе перед світом, да й більш нічого. Щоб писати тобі по-московськи, треба жити між московськими писателями і багато дечого набратися. <...> Якби в мене гроші, я б у тебе купив їх усі разом да й спалив. Читав я твою "Княгиню" і "Матроса". Може, ти мені віри не піймеш, може, скажеш, що я московщини не люблю, тим і ганю. Так от же тобі: ні одна редакція журнальна не схотіла їх друкувати. Тут не одного таланту треба. Але ж у тебе був талант, як ти мальовав картину "Катерину". Над поемою "Катериною" і досі плачуть, а на картину "Катерину" кивають головою. Так кивають земляки, прочитуючи й твої московські повісті, а москалі одкидають геть; а вірші твої рідні і москалі шанують, а земляки наче псалтир промовляють. Так-то брате! До всякого діла особая

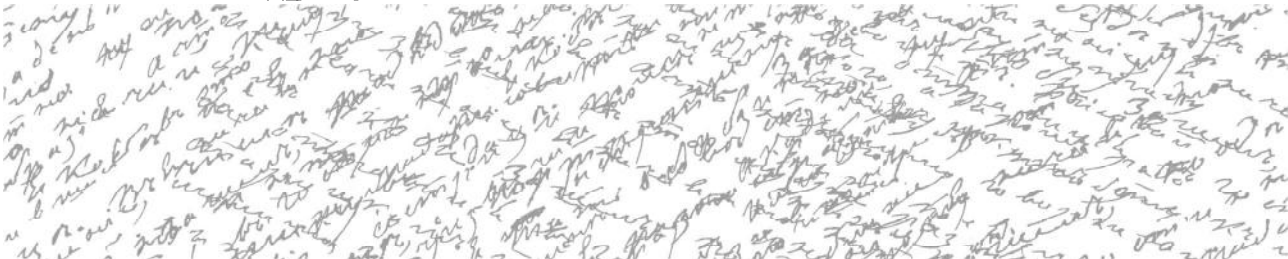

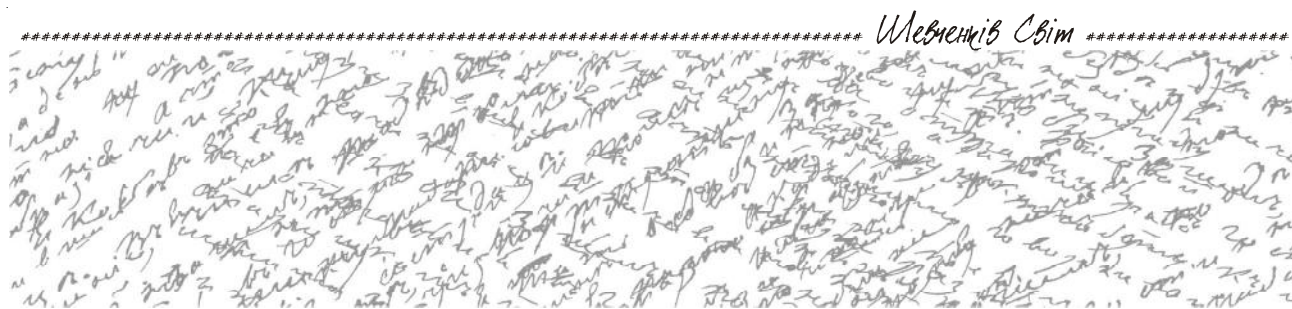
кебета й особая наука" [13, 105]. Куліш першим оцінив прозу, некоректно порівнявши її з Шевченковою поезією, вимагаючи того ж рівня художньої майстерності, яким, звісно, прозаїк не володів. Водночас він правильно наголошував на необхідності пильного вивчення кращих зразків повістєвого жанру. З таких же вихідних позицій підійшов до "Прогулки..." С. Аксаков, стримано поставившись до другої частини повісті саме з огляду на безперечно геніальну поезію Шевченка. Започаткована ними тенденція до критики повістей із цієї причини, крім побіжної репліки в оголошенні "Основи" 1862 ("довольно слабые"), вперше в пресі зафіксована 1880 в мемуарному листі М. Костомарова, що містив, крім того, і ряд слушних думок: "В своих повестях и рассказах, писанных по-русски, Шевченко впадает в мелодраматичность, а нередко и в растянutosть. Редакция русских сочинений Шевченка в том виде, как они оставлены, сильно страдает небрежностью. Попадаются то недомолвки, то излишние повторения, то явные анахронизмы, вообще такие ошибки, которые несомненно были бы самым автором исправлены, если б он приготавливал эти сочинения уже к изданию. Теперь они более наброски, чем оконченные сочинения, и в настоящем виде похожи на драгоценные камни в уродливой оправе. Среди всех недостатков и недоделок в них, однако, повсюду светятся признаки громадного дарования автора: верность характеров, глубина и благородство мыслей и чувств, живость описания и богатая образность - последнему качеству, как видно, способствовало и то, что автор был живописец по профессии" [11, 173]. У свою чергу, О. Пипін, побіжно відзначаючи художні особливості російськомовної прози, підкреслював автобіографізм, цінність для дослідників життя поета, розглядав її як матеріал для пізнання особистості письменника. Він одним із перших запровадив традицію виправдання Шевченка-прозаїка: мовляв, не слід оцінювати його повісті з естетичної точки зору, адже вони "не стільки повісті, скільки начерки особистих спогадів, портретів бачених осіб, картинок із любого йому малоросійського побуту і пейзажу" [22, 182]. Такі критичні присуди визначили загальне ставлення до прозової спадщини Шевченка на наступні десятиліття, відсунувши на другий план її художню специфіку, своєрідну поетику, до чого не в останню чергу спрочинилися недосконалі публікації текстів повістей майже до середини 20 ст. Проза Шевченка не стала вчасно фактом літературного життя і не справила помітного впливу на розвиток повістєвих жанрів української літератури, тривалий час слугуючи тільки важливим матеріалом для біографів поета та меншою мірою - дослідників його творчості. Насправді ж повісті становлять важливу і цінну частину спадщини Шевченка, вивчення якої істотно розширює уявлення про творчий діапазон митця, його художній світ, кожна з них - своєрідна за ідейно-тематичним змістом та поетикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрій О. Г. Квітка-Основ'яненко й Т. Шевченко // Квітка-Основ'яненко. Збірник на 150-річчя народження: 1778 - 1928. - [Х.:] Український робітник, [1929]. - С. 78 - 93.
2. Багрій О. В. Т. Г. Шевченко. - Х.: Держвидав України, 1930. - Т. 1: Оточення. Мотиви творчості. Стиль. - 266 с.
3. Барабаш Ю. "Коли забуду тебе, Єрусалиме..." Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії. - Х.: Акта, 2001. - 373 с.

4. Грихин В. А. Русская романтическая повесть первой трети XIX века // Русская романтическая повесть (первая треть XIX века). - М.: Изд-во МГУ, 1983. - С. 5 - 28.
5. Загоскин М. Рославлев, или Русские в 1812 году. - М.: Правда, 1986. - 414 с.
6. Зарва В. "Близнюки", "Художник" Т. Шевченка як версія просвітницького роману виховання // Збірник праць Всеукраїнської XXXVII наукової шевченківської конференції. - Черкаси, 2009. - С. 63 - 71.
7. Иезуитова Р. Пути развития романтической повести // Русская повесть XIX века. История и проблематика жанра. - Ленинград: Наука, 1973. - С. 77 - 107.
8. Кодацька Л. Ф. Однойменні твори Т. Г. Шевченка. (Порівняльний аналіз поем і повістей "Наймичка", "Варнак", "Княжна" - "Княгиня"). - К.: Наукова думка, 1968. - 152 с.
9. Кодацька Л. Ф. Художня проза Т. Г. Шевченка. - К.: Наукова думка, 1972. - 327 с.
10. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. - Л.: ПАІС, 2005. - 368 с.
11. Костомаров Н. И. Письмо к издателю-редактору "Русской старины" М. И. Семевскому // Спогади про Тараса Шевченка / Укладання і примітки В. С. Бородіна, М. М. Павлюка, О. В. Бороня; передмова В. Л. Смілянської. - К.: Дніпро, 2010. - С. 163 - 173.
12. Крутікова Н. Є. Традиції Гоголя в повістях Шевченка // Збірник праць першої і другої наукових шевченківських конференцій. - К.: Вид-во АН УРСР, 1954. - С. 90 - 111.
13. Листи до Тараса Шевченка / Упорядкування та коментарі В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка, В. Л. Смілянської, Н. П. Чамати. - К.: Наукова думка, 1993. - 383 с.
14. Лімборський І. В. Європейське та українське Просвітництво: незавершений проект? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм. - Черкаси, 2006. - 363 с.
15. Манн Ю. В. Русская литература XIX века: Эпоха романтизма. - М.: Аспект-пресс, 2001. - 447 с.
16. Марковський М. Російські і українські твори Шевченка в їх порівнянні // Україна. - 1918. - № 1 - 2. - С. 32 - 48.
17. Навроцький Б. Т. Шевченко як прозаїк. (Порівнюючий розгляд прозової і ліро-епічної композиційної техніки творчості Шевченка) // Червоний шлях. - 1925. - № 10. - С. 163 - 180.
18. Навроцький Б. Шевченкові повісті // Навроцький Б. Шевченкова творчість: Зб. ст. - Х.; К.: Література і мистецтво, 1931. - 175 с.
19. Наєнко М. К. Бідермаєр і проза Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії: Зб. наук. праць. - К.: Київський університет, 2004. - Вип. 6. - С. 92 - 96.
20. Наєнко М. К. Ще про бідермаєр і прозу Шевченка // Тарас Шевченко і народна культура: Збірник праць Міжнародної (35-ї) наукової шевченківської конференції: У 2 кн. - Черкаси, 2004. - Кн. 2. - С. 83 - 86.
21. Нахлік Є. Українська романтична проза 20 - 60-х років XIX ст. - К.: Наукова думка, 1988. - 318 с.
22. Пыпин А. Н. Русские сочинения Шевченка // Про Шевченка. Літ.-крит. збірка / Упорядник С. Шаховський. - К.: Дитвидав, 1939. - С. 152 - 188.
23. Смілянська В. Л. Шевченкознавчі роздуми: Зб. наук. праць. - К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2005. - 491 с.
24. Стешенко І. Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка // Український науковий збірник. - М.: Укр. наукове т-во у Києві, 1916. - Вип. 2. - С. 63 - 87.
25. Чернец Л. В. Литературные жанры (проблемы типологии и поэтики). - М.: Изд-во МГУ, 1982. - 192 с.
26. Чижевський Д. І. "Бідермаєр" та "натуральна школа" на Україні // Чижевський Д. І. Історія української літератури. - К.: Академія, 2003. - С. 521 - 524.
27. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. - К.: Наукова думка, 2003. - Т. 3: Драматичні твори. Повісті. - 591 с.

Александр БОРОНЬ
ХУДОЖЕСТВЕННАЯ СВОЕОБРАЗНОСТЬ ПРОЗЫ ШЕВЧЕНКО
(ПОПЫТКА ОБОБЩЕНИЯ)

В статье предложена обобщенная характеристика художественных особенностей повестей Шевченко, отмечены отдельные типологические аналогии с произведениями русской и западноевропейских литератур, акцентированы отличия его прозы от подавляющего большинства образцов русской повести 1830 - 1840-х гг.

Ключевые слова: типологические отношения, композиция, сюжет, реминисценция, аллюзия, жанр.

Oleksandr BORON'
ARTISTIC ORIGINALITY OF THE PROSE BY SHEVCHENKO (ATTEMPTED GENERALIZATION)

The paper presents a generalized description of the literary features that the stories by Shevchenko possess. Typological analogies between the works by Shevchenko and some works of Russian and Western literature are noted. It also emphasizes the differences between his prose and the vast majority of samples of the Russian story of the 1830 - 1840's.

Key words: contact connections, typological convergence, composition, plot, reminiscence, allusion, genre.

